

Принципи та функції

нотаріальної охорони цивільних прав та інтересів

Л. В. Сфіменко
заслужений юрист України

Статтю присвячено дослідженню теоретичних проблем принципів та функцій нотаріальної охорони цивільних прав та інтересів.

Ключові слова: принципи права, нотаріат властивості права, норми законодавства, соціальний компроміс, принципи законності, суспільні відносини.

Статья посвящена исследованию теоретических проблем принципов и функций нотариальной охраны гражданских прав и интересов.

Ключевые слова: принципы права, нотариат, свойства права, нормы законодательства, социальный компромисс, принципы законности, общественные отношения.

The article is analysing theoretical problems of principles and functions of notarial protection of civil rights and interests.

Keywords: principles of law, notariat, property rights, the legislation, social compromise, principles of legality, public relations.

Подаліше законодавче вдосконалення діяльності національного нотаріату зумовлює необхідність актуалізації досліджень його вихідних ідей та положень – принципів, які у загальній теорії права розглядаються як основоположні загальноприйнятні норми, що виражають властивості права і мають вищу імперативну силу та висуваються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу [1, с. 258]. Принципи права – це об'єктивна правова категорія, а їх системність обумовлена взаємозв'язком норм, у яких вони проявляються.

Питання виокремлення принципів права, властивих нотаріату, не є новими для правової науки та знаходяться у полі пошуків та дискусій. Зокрема Л. К. Радзівська до таких принципів відносила принцип законності; принцип обґрунтованості нотаріальних дій; принцип сприяння громадянам та організаціям у здійсненні їхніх прав і законних інтересів; принцип національної мови; принцип дотримання таємниці вчинюваних нотаріальних дій [2, с.17-22].

Розробляючи теорію нотаріального процесу, С. Я. Фурса запропонувала не окремі принципи нотаріату, а їх систему, особливістю якої є їх поділ на загальні та спеціальні, залежно від того, чи використовуються вони в інших галузях права [3, с. 70]. В подальшому вченим зверталась увага на необхідність розмежування принципів нотаріату на принципи організації діяльності нотаріуса та принципи, які мають відношення до нотаріального процесу. Також В. В. Комаров вказує на можливість класифікації принципів нотаріального процесу за сферою їх поширення (загальноправові, міжгалузеві та галузеві), функціональною ознакою (принципи організації нотаріату та принципи вчинення нотаріальної діяльності) [4, с. 100].

Розглядаючи нотаріальне право як самостійну підгалузь конституційного права, М. М. Дякович вважає за можливе поділ принципів нотаріату на міжгалузеві та специфічні, які характерні тільки для нотаріального права [5, с. 28]. Автор також пропонує свою класифікацію принципів нотаріату, поділяючи їх на організаційні та функціональні.

Принципи права знаходять свій прояв у відповідних нормах законодавства. Разом з тим, дискусійним залишається питання щодо можливості віднесення до принципів права усталених та науково обґрунтованих правових ідей. Їх існування є можливим завдячуючи методологічним правилам пізнання об'єктивної правової реальності. Відсутність прямої вказівки закону на існування певного принципу, або ж невиявлення прояву такого принципу у правових нормах, не може бути твердженням його реальної відсутності. Саме завдячуючи багатоманітності підходів пізнання правової дійсності, виявляються нові, підтверджуються раніше забуті визначальні ідеї права, які теоретично відображають відповідні моделі правової поведінки. Однак у праві все має бути правове, тобто таким, що випливає із права та породжує правові наслідки. Будь-яка правова ідея стає принципом права, якщо вона знаходить своє відображення у правових нормах. Досягнутий компроміс сприйняття конкретного принципу є однією з гарантій його практичного втілення та отримання відповідного ефекту від його застосування. Його запровадження має здійснюватися з відповідною пересторогою, оскільки, як справедливо зазначається у цивілістичній літературі, за відсутності нормативно-правового або договірної регулювання певних відносин, принципи виконують функцію регулятора.

Збагачення змісту та цінності нотаріату відбувається не лише завдяки збіль-

шенню кількісного показника його визначальних положень, а й якісного наповнення змісту усталених принципів.

Звертаючись до принципу законності, зазначимо, що його формулюють виходячи із розуміння законності, як суворого дотримання норм законодавства при вчиненні юридично вагомих дій. Даний підхід сприйняття принципу законності нотаріату є небезпідставним. Відповідно до статті 5 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон про нотаріат), нотаріус зобов'язаний здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до закону і присяги. Ця вимога знаходить свій змістовний розвиток і в інших статтях закону, що стосуються порядку вчинення нотаріальних дій. Так, формою підтвердження вчиненої нотаріальної дії, залежно від її виду, як випливає із ст. 48 цього Закону, є посвідчувальний напис нотаріуса, вчинений на відповідних документах, або видане ним відповідне свідоцтво. Тому принцип законності також розглядається як через вимогу до нотаріальної дії, так і до нотаріального документа. Прояв принципу законності нотаріальної дії та нотаріального акта відображено й у ст. 50 Закону. Такі дії та акти можуть бути оскаржені до суду, і лише особами, прав та інтересів яких ці дії та акти стосуються. Важливість даної норми полягає не стільки в оскарженні дії, скільки вказується на її обов'язковість для третіх осіб, тобто презюмується її законність, поки інше не буде встановлено судом.

Наведене є свідченням подібності за змістом принципу законності національного нотаріату та принципу презумпції законності і достовірності нотаріального документа, який проголошено у системі латинського нотаріату. Суть такої презумпції виявляється у тому, що нотаріальний документ чи нотаріальна дія вчинені таким чином та об'єднують у собі ті умови, які надають їм юридичної сили,

тобто породжують правові наслідки, а за свідчені копії нотаріальних документів мають таку саму силу, як і оригінал. Презумпція достовірності означає, що факти, які мали місце і викладені у документі та у присутності нотаріуса, йому достеменно (дійсно) відомі.

Разом з тим, принцип законності нотаріату має більш широке значення. У загальноправовому розумінні законність розглядається як складна категорія, яка є головним критерієм оцінки правового життя країни [6, с. 527], як комплексне соціальне-правове явище, що відображає організацію і функціонування суспільства на правових засадах, гармонійний зв'язок особи, влади, права і закону у державі [1, с. 659] і характеризується принципами, що визначають її природу, місце у суспільстві та у системі інших правових категорій [6, с. 532].

Принцип законності пронизує всі складові нотаріату, відображає правомірність його організації та діяльності. На сьогодні нотаріат виходить за межі його розуміння лише як правового явища та прослідковується його соціальна інституалізація. Нотаріальна діяльність набуває ознак фактору регулювання суспільних відносин. З одного боку – вона безпосередньо спрямована на охорону прав та законних інтересів людини і громадянина, а з іншого – забезпечує постійне відтворення сталих зв'язків у системі взаємодії інститутів держави і інститутів громадянського суспільства. Це дає підстави говорити про нотаріат як об'єктивно організовану соціально-юридичну систему, яка характеризується складністю пов'язаних між собою елементів, зв'язків та відносин. Такі фактори обумовлюють необхідність законодавчого забезпечення його функціонування, наявність реального професійного нотаріального самоврядування, підвищення вимог до професії нотаріуса, створення передумов для невторчання

держави у вчинення нотаріальних дій, наявність гарантій, необхідних як для задоволення потреб осіб у вчиненні нотаріальних дій, так і для здійснення нотаріусами своєї діяльності. Тобто має бути створено правове середовище, яке б унеможливило свавілля з боку держави, яка забезпечує регулювання та контроль у сфері нотаріату, так і з боку нотаріуса, який вчиняє нотаріальні дії.

Отже, у широкому розумінні принцип законності нотаріату пропонується розглядати як систему правових дій та заходів, завдяки яким забезпечується правомірна діяльність та правова поведінка усіх суб'єктів на усіх стадіях механізму правового регулювання нотаріальної діяльності.

У разі, коли обов'язковість вчинення нотаріальної дії випливає із закону, особа зобов'язана звертатися до нотаріуса в силу імперативного припису. У зв'язку з цим важливе місце у нотаріальній діяльності посідає принцип сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їхніх прав, який найбільш повно проявляється у ст. 5 Закону про нотаріат, яка вказує, що юридична необізнаність не може бути використана на шкоду.

Норми інституту нотаріату регулюють суспільні відносини на основі поєднання публічних та приватних інтересів у сфері організації і діяльності нотаріату. Загальновизнаним у приватному праві є принцип, згідно з яким «дозволено все, що не заборонено законом», а у публічному діє інший принцип, а саме, «дозволено лише ті дії, що передбачені законом». При зверненні до нотаріуса особа виступає як суб'єкт цивільного права, і їй «дозволено все, що не заборонено законом», тобто вона здійснює свої права вільно, на власний розсуд, разом з тим, у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ст. ст. 12, 13 Цивільного кодексу України). Відповідно до статті 3 За-

кону про нотаріат нотаріус – це уповноважена державою особа на вчинення нотаріальних дій. Вчинення нотаріальної дії є обов'язком, а не правом нотаріуса. Відмова у їх вчиненні можлива лише у випадках, передбачених законом, на що вказує ст. 49 Закону про нотаріат. Приписи статей 7, 39 цього Закону також зобов'язують нотаріуса вчиняти нотаріальні дії у порядку, встановленому законодавством, тобто його дії регламентовані. Виходячи з цього, нотаріусу «дозволено лише ті дії, що передбачені законом» та залежать від особи, яка до нього звернулася. Зазначені норми вказують не на публічну правосуб'єктність нотаріуса, оскільки нотаріус при вчиненні нотаріальної дії не стає суб'єктом публічного права, а є гарантією, завдяки реалізації яких має забезпечуватися належне виконання ним обов'язків при здійсненні нотаріальної діяльності.

Отже, вбачається, що принцип диспозитивності вказує на пріоритетність цивільних прав та інтересів особи у механізмі їх нотаріальної охорони та можливість особи на свій розсуд, якщо інше не встановлено законом, самостійно визначати цивільні права, охорона яких має здійснюватись у нотаріальному порядку.

Діяльність нотаріату, як зазначає С. Я. Фурса, спрямована на охорону і захист безспірних прав юридичних та фізичних осіб, де б вони не перебували, та вказує на прояв у цьому загального принципу нотаріату – принципу доступності і гарантованої охорони та захисту безспірних прав [5, с.74-75].

За своїм значенням цей принцип є основоположним принципом нотаріату, оскільки вказує на основну мету нотаріальної діяльності, є однією з гарантій здійснення та захисту цивільних прав та характеризує місце нотаріату у системі права. Це можна обґрунтувати наступним.

Нотаріат, виходячи із його доктринально-цивілістичного розуміння, по-

кликаний забезпечити регулювання відносин щодо вчинення нотаріальних дій на притаманних цивільному праву засадах юридичної рівності та диспозитивності [7, с. 244]. Завдяки інституту нотаріату забезпечується охорона цивільних прав та інтересів, а у випадках, передбачених законом їх захист. Об'єктом нотаріальної дії є юридичний факт, як підстава виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків. Зважаючи на те, що обов'язковість нотаріальної дії визначається законом або її вчинення відбувається за ініціативою суб'єкта звернення до нотаріуса. Тобто здійснення суб'єктивного цивільного права на певних етапах (стадіях) його розвитку здійснюється за безпосередньої участі нотаріуса. Зважаючи на це, дана правова конструкція не має обмежувати можливості, що входять до змісту конкретного суб'єктивного права, для досягнення певного правового результату. Однак правові норми, що регулюють відносини безпосередньо у сфері нотаріату, не завжди відображають моделі, спроможні забезпечити у конкретних випадках функціонування цієї конструкції, що вимагає вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у даній сфері.

Удосконалення такого механізму має ґрунтуватися на принципах, які характеризують відповідні субінститути права та їх об'єднують. Так, відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законом визначається організація і діяльність нотаріату, що є підставою поділу норм права про нотаріат на такі, що регулюють, з одного боку – організацію, а з іншого – діяльність нотаріату. Діяльність нотаріату спрямована, в першу чергу, на охорону та захист цивільних прав. Безпосередньо захисту цивільних прав нотаріусом також присвячена ст. 18 Цивільного кодексу України. Окрім цього, у цивілістичній науці сформована позиція співвідношен-

ня понять правової охорони та правового захисту. Визначальною основою правової охорони є принципи забезпечення непорушності та здійснення цивільних прав, а захисні норми спрямовані насамперед на відновлення вже порушеного права [8, с. 175]. Це свідчить не лише про формальні ознаки існування відносно самостійних субінститутів нотаріальної охорони цивільних прав і інтересів та захисту порушених цивільних прав нотаріусом як у структурі інституту нотаріату, так і у структурі інституту захисту цивільних прав та інтересів, а і вказує на похідний характер нотаріальної діяльності відносно можливості особи набути та реалізувати суб'єктивне право.

Статтею 3 Конституції України проголошено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. У цивілістичних дослідженнях утвердилася позиція, згідно з якою реалізація будь-якого суб'єктивного права вимагає наявності гарантій, закріплення прийомів та способів, які спрямовані на забезпечення нормального розвитку регулятивних правовідносин [9, с. 201]. Практичному втіленню таких гарантій сприяє професійна юридична діяльність, різновидом якої є нотаріальна, яка спрямовується на організацію діяльності інших суб'єктів права, а її метою є впорядкування та узгодження суспільних відносин.

Відповідно до частини 1 статті 15 ЦК України кожній особі гарантується право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Як зазначено у ст. 18 цього Кодексу, нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Ці норми передбачають примусове, за допомогою заходів силового впливу, забезпечення можливості здійснення цивільних прав та виконання обов'язків. Однак ді-

яльність нотаріуса не зводиться лише до захисту цивільних прав. Гарантованість здійснення суб'єктивних цивільних прав вимагає, в першу чергу, правомірної поведінки суб'єктів правовідносин та існування умов, завдяки яким досягається така поведінка. Застосування нотаріального механізму примусового забезпечення здійснення прав та виконання обов'язків є надзвичайним заходом, і такий примус має місце лише у випадках, передбачених законом.

Посвідчуючи права, а також факти, що мають юридичне значення, нотаріус, врешті-решт, забезпечує недопущення порушень суб'єктивних цивільних прав, оскільки метою такого посвідчення є надання їм юридичної достовірності, тобто сприяє здійсненню цивільних прав та виконанню обов'язків.

Отже, принцип доступності і гарантованої нотаріальної охорони та захисту безспірних прав є тією гарантією, завдяки якій забезпечується не стільки примусове, скільки реальне здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків їх суб'єктами, упереджуються можливості порушення, невизнання та оспорювання такого права, а його ідейна основа є підґрунтям вдосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності.

Реалізація суб'єктивного цивільного права має забезпечуватися створенням правових механізмів, які б забезпечили реальне втілення у життя конституційних принципів невтручання в особисте і сімейне життя, а також недопустимості збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. У зв'язку з цим О. В. Кохановська справедливо зазначає, що питання нотаріальної охорони та захисту інформаційних прав учасників цивільних правовідносин є чи не найбільш складними у нотаріальній діяльності [10]. Це пояснюється багатоманітністю підхо-

дів до розуміння правової природи інформаційних відносин, їх складністю та недосконалістю законодавчого врегулювання, неоднозначним сприйняттям поняття «інформація» та її місця у майнових відносинах тощо. Разом з тим, у статті 5 Закону про нотаріат передбачено обов'язок нотаріуса зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку з учиненням нотаріальних дій. Визначаючи у ст. 8 цього Закону поняття «нотаріальна таємниця», законодавець у цій та інших статтях, а також у ряді інших законодавчих актів, назвав коло осіб, на яких поширюється обов'язок дотримання нотаріальної таємниці, та встановив спеціальний режим використання носіїв інформації, в яких містяться відомості про нотаріальні дії. Ці та інші норми є безпосереднім проявом принципу таємниці вчинюваних нотаріальних дій, а його вимоги мають бути адресовані як суб'єктам вчинення нотаріальної дії, так і третім особам, органам влади та іншим, як державним, так і недержавним інституціям.

Важливим засобом у розкритті сутності нотаріату на сучасному етапі є його функціональне призначення. Найповніше у нотаріальній діяльності проявляється функція охорони та захисту цивільних прав. Нотаріату також притаманні інші функції. В. В. Ярков поділяє їх на 1) соціальні та 2) такі, що відображають зміст і специфіку нотаріальної діяльності. До першої групи належать попереджувально-профілактична, правореалізаційна, правоохоронна та фіскальна функції. До другої групи вчений відносить правоустановчу, посвідчувальну, охоронну та юрисдикційну функції [11, с. 64-71]. Дотримуючись позиції щодо поділу нотаріальних функцій на загально-соціальні та спеціальні, М. С. Долинська залежно від їх впливу на цивільні правовідносини, вважає за можливе виокремити регулятивну, охоронну та контрольну функ-

ції [12, с. 209]. Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін та П. Г. Хоменко виокремлюють функцію охорони та захисту прав і законних інтересів, праворегулюючу, правоаналізуючу, запобіжну та інформаційно-орієнтуючу функції [13, с. 12-13]. М. М. Дякович функції нотаріату поділяє на групи, які включають функції, що впливають із публічно-правового змісту нотаріальної діяльності, і функції, що впливають із приватно-правового змісту нотаріальної діяльності [5, с.18-21]. До першої групи автор відносить правоохоронну, правозастосовну, попереджувально-профілактичну, фіскальну функції, а до другої – правореалізаційну, правовстановлювальну та консультаційну функції. Залежно від змісту впливу на цивільні правовідносини М. М. Дякович також вважає за можливе виокремити регулятивну, охоронну та контрольну функції.

Нотаріат є не лише правовим, а й суспільним інститутом, який впливає на суспільні відносини шляхом видання індивідуально-регулятивних правозастосовних актів. Тому будь-яка функція, яку реалізує нотаріус у своїй діяльності, є соціальною і водночас відображає зміст і специфіку нотаріальної діяльності. У зв'язку з цим вбачається за доцільне підтримати загальноправову концепцію, відповідно до якої правоохоронна, посвідчувальна та правоустановча функції є функціями різного рівня: охорона прав суб'єктів правовідносин є одним із аспектів реалізації правових норм, а вчинення нотаріальних дій, зокрема посвідчення правочинів, інших юридичних фактів, засвідчення копій документів тощо є лише засобами, які дозволяють забезпечити ефективну реалізацію охоронної функції. При визначенні системи функцій нотаріальної діяльності запропоновано виходити з того, що нотаріальна діяльність є правозастосовною діяльністю, а тому їй притаманні функція індивідуальної рег-

ламентации (що полягає у конкретизації змісту правових норм щодо даних правовідносин, визначенні прав та обов'язків їх учасників шляхом видання індивідуалізованих регулятивних актів) та правозабезпечувальна функція (спрямована на забезпечення реального втілення приписів правових норм у фактичній поведінці учасників суспільних відносин, зокрема, але не виключно шляхом здійснення правової охорони) [14]. Проте це твердження не заперечує існування специфічних функцій, притаманних лише нотаріальній діяльності.

Нотаріальна діяльність спрямована в першу чергу на забезпечення особі реалізації належних їй суб'єктивних прав у їх нормальному позитивному розвитку. Нотаріус, реалізуючи надані йому повноваження, одночасно і сам є суб'єктом виконання, дотримання та використання правових приписів. Через механізм вчинення нотаріальних дій забезпечуються умови правомірної поведінки як осіб, що звернулися за вчиненням цих дій, так і третіх осіб, оскільки підтверджене нотаріусом право характеризується підвищеною надійністю і, у зв'язку з цим, має ними визнаватися, поки інше не буде встановлено судом. Завдяки реалізації регулюючої функції нотаріату забезпечується поступальний (позитивний) розвиток суб'єктивних прав, а нотаріальне посвідчення та нотаріальне засвідчення сприяє досягненню захищеності. Тобто нотаріальна діяльність включає в себе засоби, які дають можливість виявити загрози порушення суб'єктивних прав у майбутньому, що вказує і на превентивну функцію нотаріату.

Процес реалізації суб'єктивних прав супроводжується певними ризиками, які у цивільно-правовій науці розглядаються як безпека виникнення несприятливих наслідків, щодо яких невідомо, наступлять вони, чи ні, і їх упереджен-

ня не завжди можливе. Цивільні правовідносини можуть зазнавати негативно-го впливу і завдяки ряду інших факторів. Наприклад, порушення меж здійснення цивільних прав, перевищення меж самозахисту цивільних прав, незаконне втручання та інші факти, які впливають на можливість реалізації права у його позитивному розвитку, що призводить до неналежного здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків, дестабілізації цивільного обороту. Тобто мова має йти про стан захищеності права.

У широкому розумінні стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави розглядається

як юридична безпека. Юридичну безпеку можна розглядати як стан захищеності та як діяльність, спрямовану на попередження та усунення небезпеки, ризиків, що впливають на стан безпеки та загрози. Поняття безпека має і свою правову належність, оскільки науковцями пропонується це явище класифікувати залежно від суб'єктів права, об'єктів, на які вона спрямована, сфери безпеки, джерел загроз, галузей права та інших критеріїв. Це дає можливість розглядати нотаріат і як один із елементів, який є складовою юридичної безпеки у сфері цивільного обороту, юридичної безпеки цивільних прав у їх статичному та динамічному розумінні.

Список використаної літератури

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
2. Радзівська Л. К. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 528 с.
3. Фурса С. Я. Нотаріальний процес : Теоретичні основи / С. Я. Фурса. – К. : Істина, 2002. – 320 с.
4. Комаров В. В. Нотаріат в Україні : підруч. / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х. : Право, 2012. – 384 с.
5. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. / М. М. Дякович. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУА, 2009. – 686 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
7. Майданик Р. А. Цивільне право : Загальна частина / Р. А. Майданик. – К. : Алерта, 2012. – Т. 1 : Вступ у цивільне право. – 472 с.
8. Цивільне право України : Загальна частина : підруч. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком-Інтер, 2010. – 976 с.
9. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : моногр. / С. О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.
10. Кохановська О. В. Теоретичне підґрунтя для визначення ролі нотаріуса у захисті інформаційних прав учасників цивільних правовідносин / О. В. Кохановська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 8. – С. 16-24.
11. Нотаріальное право России : учеб. для студ. юрид. вузов и факультетов / Под ред. проф. В. В. Яркова. – М. : Волтерс Клувер, 2003. – 408 с.
12. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види [Електронний ресурс] / М. С. Долинська // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 208-212. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
13. Сміян Л. С. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін, П. Г. Хоменко ; за ред. Ю. В. Нікітіна. – 2-ге вид., стереотип. – К. : КНТ, 2008. – 680 с.
14. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : Проблемні лекції / Д. О. Бочаров. – Д. : АМСУ, 2006. – 73 с.